

Pogonyi Szabolcs

Az értelmezés szabadsága

Richard Rorty és Umberto Eco vitája

A kortárs nyelvfilozófiai és irodalomelméleti vizsgálódások egyik központi problémája az értelmezés szabadsága. Előadásomban az Umberto Eco és Richard Rorty között fennálló vita rekonstruálásával szeretném a *korlátlan* és *végtelen* interpretáció elméleteit bemutatni. A terjedelmi kötöttségek miatt igyekszem a bonyolult jel- és jelentéseméleti argumentációk részletekbe menő kifejtése helyett Eco regényeiből vett példákkal szemléletesebbé tenni a két szerző álláspontját.

Az 1990-ben megjelent *The Limits of Interpretation* című kötet tetemes részét Umberto Eco két szélsőséges interpretációelmélet elemzésének és saját álláspontja bemutatásának szenteli.

Az egyik az egyetlen helyes olvasat elmélete. Jó példa erre a középkori interpretációelmélet, a „középkori pánszemiotikus metafizika” (Eco 1990, 11), amely arra törekszik, hogy egy olyan értelmezési kódot és módszert találjon, amely lehetővé teszi minden szöveg, minden szimbólum egyértelmű olvasatát. Az elmélet szerint nem az az értelmezés célja, hogy újabb és újabb jelentéseket tárjon fel (például a Biblia magyarázata során), hanem hogy mindig ugyanazt az örök igazságot fedezzék fel a jelek sokszínűségében. Ez a modell az interpretáció során csak egyetlen horizonttal, a szerző horizontjával számol. A megértés ezen elmélet szerint csak akkor helyes és sikeres, ha a mindenkor befogadó a szerző horizontját teljességgel magáévá teszi, vagyis mintegy eggyé válik a szerzővel. A szöveg jelentése ezért független a befogadótól és a befogadói horizonttól. Egy szöveg mindig és mindenkinek ugyanazt, és pedig a szerző által elgondoltakat kell hogy jelentse, vagyis minden szövegnek csak és kizárólag egyetlen olvasata lehetséges (Eco 1990, 24). A szöveg eszköz, amely a szerző elméjében megjelenő gondolatoknak és intuíciónak a befogadó elméjében történő hiteles visszatükrözésére szolgál.

Pályájának elején az egyetlen helyes olvasat elméletét igyekezett Eco cáfolni. A *nyitott mű* című kötetben kiadott, 1955 és 1963 között született Eco-írások a (crocei) egyetlen helyes értelmezés elméletét kritizálják. A kötet talán legfontosabb következtetése, hogy végső soron minden műalkotás nyitott:

„[...] *minden* műalkotás, még ha a szükségszerűség kimondott vagy kimondatlan poétikája szerint jött is létre, lényegileg nyitott a lehetséges olvasatok látszólagos sorozata felé, amelyek mindegyike új életre kelti a művet valamilyen távlatból, valamilyen ízlés, személyes végrehajtás szerint.” (Eco 1976a, 55.)

Umberto Eco első regényében, *A rózsza* nevében Borgosi Jorge a teoretikus műveiben kritizált egyetlen lehetséges olvasat interpretációs modelljének a képviselője. Míg a főszereplő Baskerville-i Vilmos a jelek többértelműségét hangoztatja, Jorge egy megkövült, zárt, szótárszerű jelentéshorizontban gondolkodik, melyben minden jelnek pon-

tosan egy jelentése van. Ez, a mindent egyetlen narratíva szerint értelmező olvasat jelenik meg Jorgénak a nevetés veszedelmességéről szóló gondolataiban. A nevetés veszedelmességét Jorge abban látja, hogy az isteni kinyilatkoztatást, vagyis az egyetlen igazságot kérdőjelezi meg, és ezzel a szigorú, egyértelmű jelentés határait feloldja, „feje tetejére állítja a teremtés főművét” (Eco 1988, 97). A nevetés lerombolja a jelentés rögzített korlátait és új horizontokat nyit az értelmezésben, lehetővé téve, hogy észrevegyük, más szótárakkal is értelmezhetünk egy bizonyos jelet. Az interpretáció Jorge felfogásában nem más, mint a befogadótól teljesen függetlenített objektív feltárás, amelynek eredménye mindig az egyetlen helyes olvasat megtalálása – az ő esetében az isteni kinyilatkoztatásnak megfelelő értelem kihámozása a szövegből.

A másik szélsőséges álláspont a hermetizmus (a reneszánsz hermetizmus és a modern hermetizmus mint kortárs dekonstrukciós elmélet). Ezen elméletek ellentétesek a középkori pánszemiotikus elméletekkel. A dekonstruktív interpretációs modell szerint minden szimbólumnak, minden szövegnek végtelen lehetséges jelentése van. Az Eco által hermetizmusnak nevezett interpretációs modell követői egy adott szöveg kontextusát figyelmen kívül hagyják azért, hogy a szöveget saját preconcepcióik alapján értelmezhesék (Eco 1990, 21). A paranoid olvasó képes két távoli jelenség vagy két szó között bármilyen alapon kapcsolatot fellelni, anélkül, hogy ezt a kapcsolatot a világ vagy a szöveg igazolná. Tehát amíg az egyetlen helyes olvasat elmélete szerint egy jelentéshez párosul végtelen jelölő, addig itt minden egyes jelölő korlátlan jelentéssel bír, vagyis bármit jelenthet.

Az 1989-ben megjelent második regény, *A Foucault-inga az én olvasatomban* éppen az analógiára épülő, paranoid értelmezésemélet paródiája. A regény szereplőinek rögeszméjévé válik, hogy a templomosok titkos szövetsége létrehozta a világ meghódításának okkult tervét. A történelem minden eseményét ezen összeesküvés-elmélet alapján értelmezik újra. Olvasási módszerük a beteges, paranoid gyanakvás: egy már előre megfogalmazott elméletet akarnak beleolvasni minden szövegbe. Olvasási technikájuk fő szabálya szerint „a fogalmak analógiák révén függnek össze. Olyan szabály nincs, amely eleve eldönthetné, hogy jó vagy rossz-e egy-egy analógia, hiszen bármi bármihez hasonlítható valamilyen összefüggésben.” (Eco 1992b, 169.)

A regény megszálott szereplői így mindenből azt olvassák ki, amit ki akarnak olvasni. Egy végtelenségig folytatható asszociációs játékban a lehető legvadabb dolgokat hozzák egymással kapcsolatba annak érdekében, hogy preconcepciójukat, az univerzális összeesküvés-elméletet igazolják. Az értelmezett szövegek intenciójáról nem vesznek tudomást. Helyes olvasatnak, legitim magyarázatnak csak azt fogadják el, ami előfeltevéseikben megerősíti őket. E mániákus analógiakeresés (illetve inkább analógiakreálás) szatirikus csúcspontjaként leleplezik többek között a Hitler és Miki egér menyasszonya közötti titkos kapcsolatot; az autóvezetési tankönyvről alkotott metaforikus értelmezésük fényt derít arra, hogy a könyvben említett autó tulajdonképpen nem más, mint a kabbala Szeferot-fája.

Eco tehát nem fogadja el sem az egyetlen helyes olvasat elméletét, sem a bármilyen olvasatot elvileg lehetségesnek tartó elméletet. Mindkét olvasási modellt az ismeretelméleti fanatizmusok közé sorolja (Eco 1990, 24). *A nyitott mű* tanulmányaiban a végtelen számú helyes olvasat elméletének igazolására tesz kísérletet. De a korlátlan interpretálhatóság posztmodern/dekonstruktív elméleteit sem tudja elfogadni. Mint ahogy arra az *Interpretation and Overinterpretation* című kötet egyik tanulmányában felhívja a figyelmet, *A nyitott mű* mondanivalójának legfontosabb része valóban az aktív

olvasói részvétel fontosságának hangsúlyozása volt, de azzal (a mostanában egyre kevésbé divatos és egyre gyakrabban kritizált) megkötéssel, hogy minden elfogadható olvasatnak összhangban kell lennie a mű intenciójával. Eco epésen megjegyzi, hogy az a benyomása, az elmúlt évtizedek során az olvasó jogait túlértékelték (Eco 1992a, 23). És valóban, a fenti idézet szellemében újraolvasva *A nyitott mű* tanulmányait, nyilvánvalóvá válik, hogy a nyitottság fogalma Eco számára sosem jelentette azt, hogy bármilyen olvasatot elfogadhatónak tartana. Érthető persze, hogy a hatvanas években nem az interpretáció korlátairól szóló gondolatok keltették fel az esztétikai-filozófiai közélet szereplőinek figyelmét, hanem a bevett és általánosan elfogadott nézetek megkérdőjelezése. *A nyitott mű* részletes elemzéséből kiderül, hogy Eco számára egy szöveg interpretációja mindig a befogadó és a mű kódjának dialektikájából jön létre:

„[a műalkotás] formáját [...] töltjük ki mindig új jelentésekkel, s ezeket a jelölők logikája ellenőrzi, ami feszültségben tartja a dialektikát az értelmezés szabadsága és az üzenet strukturált kontextusához való hűség között.” (Eco 1976a, 316.)

Álláspontja szerint az interpretációnak a szöveg (homályos) intencióját kell – amennyire lehet – követni: „[...] az olvasás olyan, mint a fogadás. Fogadunk rá, hogy híven követni fogjuk egy olyan hang javaslatait, amely nem mondja ki egyértelműen, hogy mit javasol.” (Eco 1995, 157.)

Egy szöveg intenciója sosem teljesen világos, sosem teljesen egyértelmű. Több lehetséges olvasatot is megenged, hiszen egyrészt nem tesz minden információt explicitté, másrészt nem számolhat minden olyan szótárral, amely alapján értelmezni lehetséges. Az *Odüsszeia* szerzője nyilván el sem tudta képzelni, hogy évszázadokkal műve megszületése után milyen enciklopédiával bír, milyen kulturális háttérrel rendelkező olvasói lehetnek eposzának. A szöveg nem mond el mindent, de azért rendelkezik egy olyan struktúrával, amely megköveteli az olvasótól, hogy bizonyos dolgokat bizonyos módon értsen. A szöveg tartalmazza lehetséges olvasatait (KELEMEN 1998, 159). Az Eco által javasolt értelmezési modell a mű és az értelmező közötti folyamatos diskurzussal azonosítja az interpretációt (Eco 1990, 58). A mű intenciója és a mindenkori befogadó közti dialógus nem hierarchikus, hanem dialektikus. Ez garantálja, hogy a befogadó és a szöveg intenciója összhangba kerül, ami azt jelenti, hogy az aktuális és egyedi olvasat legalábbis nem hágja át a szöveg szabta határokat, hanem e határok között szabadon mozog. A szöveg intencionalitása egyszerre biztosítja és korlátozza az interpretáció szabadságát. Az olvasó feladata feltevésekkel élni, találgatni, vagyis törekedni a szöveg intenciójának megismerésére (Eco 1992a, 45–66). Az interpretáció a peirce-i *abdukcióra*, vagyis *szintetikus valószínűségi következtetésre* épül (Eco 1976b, 255) – a befogadó az értelmezés során megtip-peli, hogy mi a mű szándéka, és ha a szöveg intenciója az alaposabb vizsgálat során ennek ellentmondani látszik, akkor módosítja koncepcióját, átrendezi azt a struktúrát, amelynek segítségével leírta, magyarázta a tapasztalt jeleket.

Richard Rorty olvasatában Umberto Eco második regénye, *A Foucault-inga* nem az analógiára épülő, paranoid értelmezésmélet paródiája, hanem a tudósok és általában a tudományos módszer szatírja. Rorty szerint a regény azt sugallja, hogy az átfogó tudományos magyarázatok és modellek valójában igazolhatatlan metafizikai konstrukciók. Olyan konstrukciók, amelyek azzal kecsegtetnek, hogy jövőbeli tapasztalataink, ismere-

teink beilleszthetők egy általános struktúrába. Rorty szerint a regény legfőbb tanulsága antiesszencialista – azt sugallja, hogy nincs a köznapi jelentés mögött okkult, lényegi jelenség (RORTY 1990, 89–90). A magát a pragmatista filozófusok közé soroló Rorty episztemológiai írásaiban a reprezentacionalista ismeretelméletet igyekszik cáfolni. Rorty szerint egy jelenségről vagy szövegről nemcsak hogy végtelen számú interpretációt lehet alkotni, hanem ráadásul potenciálisan bármilyen interpretáció helytálló lehet, hiszen mindennek annyi leírása van, ahányféle értelmezési szándék: „A pragmatista szerint [egy szövegnek] annyi leírása lehetséges, ahányféleképpen használni lehet.” (RORTY 1990, 92.)

Richard Rorty éppen azért kritizálja Umberto Ecót, mert az megkülönbözteti a szöveg interpretációját és használatát. Rorty ezt a megkülönböztetést nem fogadja el. Szerinte minden interpretáció, minden leírás egy bizonyos célt szolgál, tehát minden interpretáció használat. Nem lehet különbséget tenni a mű és az olvasó szándéka között. Használat és interpretáció megkülönböztethetőségének (nem túl szerencsés) példaként a számítógép szövegszerkesztőjét említi. A szövegszerkesztőt használhatjuk táblázatkezelésre akkor is, ha a programozó (ha tetszik, a szerző) azt állítja, hogy a szövegszerkesztő erre a feladatra nem igazán alkalmas, mert nem az ilyen feladatok megoldására hozták létre a programot. Rorty szerint a szövegszerkesztővel ugyan bonyolult, de azért lehetséges elkészíteni egy táblázatot. A szövegszerkesztő programot tehát sikeresen használjuk céljaink megvalósítására, függetlenül a programozó szándékától. Az, aki a szövegszerkesztőt kizárólag táblázatkezelésre használja, a szövegszerkesztőt nyugodtan tekintheti táblázatkezelőnek, véli Rorty. Használat és interpretáció megkülönböztetése helyett Rorty azt javasolja, hogy beszéljünk inkább különböző emberek általi különböző célú használatokról (RORTY 1990, 105–107). Valójában Rorty számára az interpretáció elfogadhatóságának egyetlen kritériuma, hogy az értelmezés koherens, vagyis belső ellentmondásoktól mentes legyen (RORTY 1990, 97). Rorty interpretációs modelljének értelmében nem lehet különbséget tenni aközött, amiről beszélünk és aközött, amit mondunk, vagyis a beszéd tárgya és tartalma között, *ergo* nem lehet megkülönböztetni interpretációt és használatot. A szövegről létrejött interpretáció igazolása csak úgy történhet, hogy újabb szöveget hozunk létre, de a nyelvből, a magyarázatok, értelmezések végtelen folyamából sohasem léphetünk ki. Egy adott szöveget, például az Ulysses egy vázlatát tekinthetjük egy nehezen érthető, kusza szövegnek, egy híres ír regényíró kéziratának, vagy egy vagyont érő szövegdarabnak. A jelek mindig más jelekre, és sosem nem-jelekre, vagyis sosem dolgokra vonatkoznak (RORTY 1980, 170). A leírás objektuma nem különböztethető meg magától a leírástól, vagyis nem lehet elkülöníteni tárgy- és meta-nyelvet (RORTY 1990, 100). Egy jelnek (szövegnek, jelenségnek) nem csak hogy nem egyetlen helyes értelmezése adható, de lényegében minden koherens értelmezést legitimnek kell tekintenünk (RORTY 1982, 92). Elfogadnunk ugyan nem kell, de valójában sosem fogunk tudni egy számunkra helytelennek tűnő olvasatot megcáfolni. Igaz, más sem a miénket. Pusztán annyit tehetünk, hogy előadjuk saját alternatív értelmezésünket abban a reményben, hogy vitapartnerünknek ez megtetszik, és elveti korábbi magyarázatát. *De gustibus non est disputandum*.

Szerintem Rorty téved. Sőt mi több, úgy gondolom, ezt érvekkel is alá lehet támasztani.

Umberto Eco találoan fogalmazza meg a Rorty antirepresentacionista és antiesszencialista ismeretelméletéből következő interpretációs modell lényegét a *The Limits of Interpretation* kötetben:

„Mivel a[z értelmezési] folyamat során egy szimbólumtól mindig egy másik szimbólumhoz jutunk, a jelentés állandóan halasztódik. A szöveg egyetlen jelentése ezek szerint az, hogy mindig »többet jelent«. Így viszont a szöveg jelentése végül titokban marad.” (Eco 1990, 27.)

A *Foucault-ing*ában az Eiffel-torony rácsszerkezetének gyökérszerű rajzolata fenyegető, átláthatatlan szerkezet, amely az értelmezések végtelen, elburjánzott hálózatát idézi fel (Eco 1992b, 736). Eco már *A rózsza* névéhez csatolt „Széljegyzetek”-ben is megemlíti az értelmezés rizomatikus modelljét mint a posztmodern korlátlan interpretációs elmélet szimbólumát (Eco 1988, 606–607). A rizómatér a jelentők egy olyan zárt lánc, amelyből nem lehetséges kitörni a valóságba, a dolgok, jelöltek világába. Vagyis egy olyan labirintus, amelynek egyetlen kijárata sincs. Rorty interpretációs elméletét elfogadva a jelentők, a nyelv rizomatikus hálójából sosem szabadulhatunk ki, egy jelet csak egy újabb, tovább értelmezendő/értelmezhető jel értelmezhet. Metaforáinkat nem tudjuk valami nyelven kívülivel *ténnyel* összehasonlítani (RORTY 1989, 36). Vagyis a szavak ezek szerint nem nyelven túli dolgokra referálnak. Eco ezzel szemben azt állítja, hogy a jelentők láncolatának végén egy referátumhoz, jelülethez, dologhoz – *valamihez* jutunk (Eco 1999, 48). *A rózsza* neve egyik dialógusában így fogalmaz:

„– [...] Az idea a dolgok jele, a kép pedig az idea jele: egy jelnek a jele. A képből azonban rekonstruálok, ha nem is a testet, de legalább azt az ideát, amelyet valaki más róla alkotott.

– [...] az igazi tudomány nem elégedhet meg az ideákkal, hiszen azok jelek, hanem a dolgokra kell rátalálnia a maguk sajátos igazságában. Vagyis innen, a nyom nyomából kiindulva el szeretnék jutni a kezdet kezdetéig, az egyedi unikornisig.

– Így hát mindig és csakis olyasvalamiről lehet szó, ami valami másról szól, és így tovább, de a végső, az igazi valami az soha, sehol nincs?

– Lehet, hogy van. Az egyedi unikornis [...], ha mégoly fekete és csúnya is.” (Eco 1988, 372.)

Richard Rorty egy előszóban elhangzott vitában azzal érvelt saját álláspontja, a korlátlan interpretációs elmélete mellett, hogy jogunkban áll például a csavarhúzó tülpszóval alkalmas tárgyként meghatározni, és ennek megfelelően alkalmazni. A vita nyomtatott változatából azonban ezt az érvet Rorty kihagyta, és talán nem véletlenül. Hiszen – mint ahogy arra Eco rámutat – Rorty említett kijelentése értelmében akkor elvileg jogunkban állna a csavarhúzó hamutartóként is meghatározni (Eco 1999, 65–66). Talán. Elvileg. De még ha lehetséges, bár korántsem kockázatmentes vállalkozás is a csavarhúzó tülpszóval használni, hamutartóként alkalmazni viszont már egyszerűen képtelenség, hiába minden igyekezet és interpretatív kreativitás. Ebből viszont az következik, hogy az értelmezésnek igenis vannak praktikus korlátjai. És ezt a gyakorlati igazságot egy pragmatista filozófusnak be kell látnia.

IRODALOM

- Eco, Umberto 1976a. *A nyitott mű. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- Eco, Umberto 1976b. *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, Umberto 1988. *A rózsza neve*. Budapest: Árkádia.
- Eco, Umberto 1990. *The Limits of Interpretation*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, Umberto 1992a. *Interpretation and Overinterpretation. Umberto Eco with Richard Rorty, Jonathan Culler, Christine Brook-Rose*. Ed. Stefan Collini. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eco, Umberto 1992b. *A Foucault-inga*. Budapest: Európa.
- Eco, Umberto 1995. *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest: Európa.
- Eco, Umberto 1999. *Kant és a kacsacsőrű emlős*. Budapest: Európa.
- KELEMEN János 1998. *Olasz hermeneutika Crocétól Ecóig*. Budapest: Kávé.
- RORTY, Richard 1980. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- RORTY, Richard 1982. *Consequences of Pragmatism: Essays, 1972–1980*. Minnesota: Harvest Press.
- RORTY, Richard 1989. *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Pécs: Jelenkor.
- RORTY, Richard 1990. The Pragmatist's Progress. In *Interpretation and Overinterpretation. Umberto Eco with Richard Rorty, Jonathan Culler, Christine Brook-Rose*. Ed. Stefan Collini. Cambridge: Cambridge University Press. 89–109.

Oláh Máttyás